

УДК 81'367.332.7

Г. М. Труба,
старший викладач
(Одеський національний університет імені І. І. Мечникова)
3182009060@ukr.net

ВЗАЄМОДІЯ КАТЕГОРІЙ СТАНОВОСТІ Й АСПЕКТУАЛЬНОСТІ НА ПОНЯТІЙНОМУ РІВНІ (РІВЕНЬ ГРАНИЧНОСТІ / НЕГРАНИЧНОСТІ)

Статтю присвячено проблематиці взаємодії фундаментальних категорій становості й аспектуальності на понятійному рівні. Проаналізовано диференційні ознаки категорії становості й аспектуальних категорій граничності / неграничності. Виявлено низку особливостей взаємодії цих категорій на понятійному рівні. Так, спільним сегментом взаємодії згаданих категорій є абсолютна, експліцитна, імпліцитна та реальна границі зі спільними функціями гомогенності, позачасовості або наслідковості стану, агентивності чи неагентивності. Частково взаємодіють потенційна та відносна границі за обов'язкової наявності функцій гомогенності й становості.

Ключові слова: функціонально-семантичне поле, функціонально-семантична категорія, взаємодія, граничність / неграничність.

Постановка проблеми. Питання взаємодії категорій становості й аспектуальності є дуже об'ємним, оскільки власне ця взаємодія відбувається на різних рівнях категорійних структур – мовному й понятійному, де останній стосується всіх граматичних рівнів і не залежить від них. Це, у свою чергу, визначає необхідність встановлення спільних сегментів категорій становості та аспектуальності (спільних функцій та диференційних ознак), насамперед, саме на понятійному рівні, що відповідно уможливить і подальшу кваліфікацію особливостей такої взаємодії на рівні граматичному та надасть змогу висвітлити особливості взаємодії зазначених фундаментальних категорій загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням зазначених категорій, зокрема їх взаємодії, займався багато лінгвістів. Серед них, зокрема, Ф. С. Бацевич [1], Т. В. Белошапкова [2], О. І. Бондар [3-6], М. І. Калько [7], В. Бондарко [8]. Попри значний обсяг досліджень, досі існує необхідність у комплексному аналізі взаємодії категорій становості й аспектуальності на понятійному рівні, виявленні особливостей такої взаємодії.

Крім цього, погляди вчених на категорію становості та її диференційні ознаки різняться, тому в статті ми поділяємо помірно широкий погляд на категорію становості, яка має функції гомогенності, неагентивності, відсутності об'єкта і функцію стану [3].

Отже, **мета пропонованої статті** полягає у встановленні специфіки взаємодії фундаментальних категорій становості й аспектуальності на понятійному рівні. Об'єктом **дослідження** є власне взаємодія категорій становості й аспектуальності, а **предметом** – особливості цієї взаємодії на понятійному рівні, обмеженому аналізом категорій становості та граничності / неграничності як основних репрезентантів категорії аспектуальності.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проведено на матеріалі української мови, а саме творів сучасної української літератури (Ю. Андрухович "Дванадцять обручів", О. Забужко "Музей покинутих секретів", Люко Дашвар "Мати все", Брати Карпанови "Приворотне зілля", Марія Магіос "Солодка Даруся", збірка "Український Декамерон") та записів усного мовлення, з масиву яких виокремлено понад 10000 прикладів, які характеризують взаємодію категорій становості й аспектуальності. Аналіз здійснено за допомогою низки методів, серед яких і загальні (описовий, метод аналізу й синтезу, кількісні підрахунки), і спеціальні (компонентний аналіз, контекстуально-інтерпретаційний аналіз, граматична ідентифікація).

Як категорія становості, так і категорія граничності / неграничності має свій набір спільних диференційних ознак і функцій, і саме на їхні комбінації ми і будемо спиратися при встановленні характеру взаємодії зазначених категорій.

Аналізуючи категорію аспектуальності, зосереджуємося на відповідних категоріях граничності / неграничності, видове протиставлення яких у мовознавстві вже усталене: неграничність витлумачують як ознаку незавершеної дії, під граничністю (завершеністю) розуміють такий момент перебігу дії, вияву динамічної ознаки, коли дія досягає межі, повністю вичерпується у своєму становленні [9: 41]. Поняття граничності, у свою чергу, співвідносне з категорією виду, яка охоплює всі дієслова (за сучасними розробками категорія виду охоплює і похідні від дієслів імена). Ця категорія виражає відношення дії до її внутрішньої межі, реалізацію, що відбувається на її обмеженості / необмеженості, цілісності / нецілісності, стає значенням граматичної категорії виду [9: 42]. Традиційно, за класифікацією О. В. Бондарко, розмежовують реальну / потенційну, експліцитну / імпліцитну, абсолютну / відносну границі [8]. Для отримання цілісного уявлення про категорійну взаємодію розглянемо взаємодію кожної границі з категорією становості окремо.

Реальна та потенційна границі розрізняються між собою ступенем виокремленості та дискретності: реальна границя має самостійне, чітко виявлене значення, а потенційна – становить лише дифузний елемент, що супроводжує в певних випадках значення процесуальності [10: 48]. Ознака ж процесуальності є опозиційною диференційним ознакам становості. Отже, предикатам становості притаманна лише реальна границя (*Йохан завжди знав, що робить. У нього все було продумано* [11: 40], *Я думала тоді, моє життя закінчилося. Коли я зустріла Йохана, воно насправді тільки почалося* [11: 41], *Він зробив з мене примадонну* [11: 42]). Проте варто зауважити, що дієслова з потенційною границею і наявною диференційною ознакою гомогенності уналежуються до спільного сегмента з категорією становості (*Він любив пропадати надого, в цьому була якась таємничість* [11: 43], *Я розумію лише те, що це той самий чоловік, на чиїх похоронах ми сьогодні побували* [11: 47], *Середньовічна фортеця знаходиться у самому центрі старого міста (з усного мовлення)*).

Експліцитна границя чітко виражає значення повноти, вичерпності вияву дії (форма доконаного виду). Імпліцитна ж границя має значення лише в певних окремих умовах контексту (за участю граматичних форм, що допускають імплікацію: йдеться про вживання форм недоконаного виду в позиціях нейтралізації видового протиставлення та конкуренції видів) [10: 49]. Становість може мати лексичне втілення в дієсловах як доконаного, так і недоконаного виду (*Він не повірив написаному / Він не вірив написаному (з усного мовлення); Я від нього божеволію, – сказала вона мені пошепки / Я від нього збожеволію, – сказала вона мені пошепки* [12: 136]).

Абсолютна та відносна границі відбивають статичні відношення, що граматично не виражені, а повністю переходять у понятійну площину. Доконаний вид позначає нетривалу, гомогенну дію (*Пишині чорні кучері, вологі від сирості, важко лягли на чорне кашемірове пальто* [11: 37]; *Вона сіла на віддалений стілець (з усного мовлення); Ти вдягла довжелезні штани, які купила собі на день народження влітку* [11: 158]) і відображає абсолютну границю. Дієслова ж недоконаного виду з позначуваною тривалою дією, яка виявляє зміну властивостей чи положення у просторі й має функцію процесуальності (*виросли, уповільнити, загострити*), є втіленням відносної границі [10: 51-52]. З огляду на ці функції категорії становості та граничності взаємодіють лише з абсолютною границею.

У цьому контексті доцільно розглянути і взаємодію імперфекта з категорією становості, оскільки саме семантика імперфекта становить питомий шар семантики становості. Насамперед, цей шар формують семи позачасовості, набутої чи змінної ознаки, гомогенності, неагентивності. За відношенням до граничності розрізняють чотири типи імперфекта:

1) безумовно неграничні, які повністю позбавлені семантичної ознаки спрямування на логічне завершення мети чи вектора дії [9: 187], а отже, і становлять спільний сегмент із категорією становості (*Збірка творів складається із віршів (з усного мовлення); Суть зборів полягає у вирішенні найсуперечливіших питань (з усного мовлення), Гірський хребет ділить пустелю навпіл (з усного мовлення);*

2) дієслова руху, що завдяки специфіці вияву граничності / неграничності претендують на статус окремої аспектуальної системи [9: 187]. Дієслова цієї групи становлять спільний сегмент із категорією становості лише частково: дієслова, що досягли границі, є спільним сегментом лише із становістю (*Зранку зимове сонце зашло кімнату, мов олія посуд, Лена обмоталась ковдрами і нізащо не хотіла вилазити з ліжка* [11: 93]; *Чорні стовбури, застрагли посеред засніжених площин, зливалися з чорнилами вечірнього повітря, від озер та замерзлих річок долинали дитячі голоси – діти розчищали кригу й уважно вдивлялись у промерзлу порожнечу, розглядаючи коріння й водорості, що сплавились бурштином і коштовно тьмяніли в синіх крижаних проїмах* [11: 99]);

3) власне граничні дієслова, яким притаманна семантична ознака спрямування тривалої розчленованої на фази дії на досягнення певної межі [9: 187], не становлять спільний сегмент із категорією становості, бо не позначають гомогенну дію, а мають сему процесуальності (*Він у гарячці ходив по кімнаті (з усного мовлення); Пролетіти для цієї пташки було важкувато (з усного мовлення);*

4) абсолютно граничні дієслова зі значенням цілісної, нерозчленованої на певні фази дії, які становлять спільний сегмент із категорією становості на основі диференційних ознак гомогенності [9: 187] (*Пишині чорні кучері, вологі від сирості, важко лягли на чорне кашемірове пальто* [11: 37]; *Ти вдягла довжелезні штани, які купила собі на день народження влітку (зла на колишнього, який нічого не подарував, а дозволив самій купити – на твою ж кредитну картку)* [11: 158]; *Вона сіла на віддалений стілець* [11: 53]).

Деталізований аналіз усіх граматичних параметрів фактичного матеріалу уможливив узагальнене представлення взаємодії категорії становості та граничності / неграничності, відбите в наведеній таблиці:

	Неграничні	Граничні
Функція теперішнього часу	12 %	–
Функція минулого часу	7 %	32 %
Функція майбутнього часу	0,3 %	3 %
Функція дієприкметників	4 %	18 %
Функція дієприслівників	3 %	4 %
Функція інфінітива	5 %	11 %
	32 %	68 %

Висновок. Отже, спільним сегментом взаємодії категорій граничності / неграничності та становості є абсолютна, експліцитна, імпліцитна та реальна границі із спільними функціями гомогенності, позачасовості або наслідковості стану, агентивності чи неагентивності. Частково взаємодіють потенційна та відносна границі за обов'язкової умови наявності функцій гомогенності й становості. У співвідношенні взаємодії граничності / неграничності зі становістю питомий шар становлять граничні лексеми та синтаксеми (68 %), а неграничні лексеми та синтаксеми мають додатковий характер (32 %). Імперфект становить головний вияв взаємодії категорій становості і граничності через повну співвідносність їхніх функцій, хоч кількісно цей вияв не має широкої репрезентації.

Подальше дослідження взаємодії категорій становості й аспектуальності полягає в поглибленні теоретичних підвалин функційної граматики, семантики, лінгвістичному аналізі тексту та інших актуальних напрямках сучасного мовознавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бацевич Ф. С. Функционально-ономасиологическая типология русских глагольных предикатов / Ф. С. Бацевич // Русское языкознание. – 1991. – № 22. – С. 9–16.
2. Белошапкина Т. В. Когнитивно-дискурсивная парадигма лингвистического знания : взгляд на природу категории аспектуальности / Т. В. Белошапкина // Вестник университета РАО. – 2008. – № 1. – Серия 9. – С. 34–43.
3. Бондар О. І. До виділення категорії становості в сучасній українській мові / О. І. Бондар // Записки з українського мовознавства / [відп. ред. О. І. Бондар]. – Одеса : Астропринт, 2009. – Вип. 18. – С. 3–9.
4. Бондар О. І. Засоби вираження функціонально-семантичної категорії становості в українській мові / О. І. Бондар // Філологічні дослідження / [відп. ред. О. І. Бондар]. – Одеса : Астропринт, 2009. – С. 32–37.
5. Бондар О. І. Когнітивні ситуації і функціонально-семантичні категорії у зв'язку з проблемою типології предикатів / О. І. Бондар // Науковий вісник Чернівецького університету / [відп. ред. Б. І. Бунчук]. – Чернівці : Рута, 2007. – Вип. 321–322. – С. 194–199.
6. Бондар О. І. Семантична класифікація предикатів на функціонально-когнітивній основі / О. І. Бондар // Мовознавство. – 2009. – № 3–4. – С. 118–125.
7. Бондар О. І. Категорія аспектуальності в сучасній українській літературній мові : дис. ... доктора філол. наук : 10.02.01 / М. І. Калько. – Черкаси, 2009. – 485 с.
8. Теория функциональной грамматики : Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис / [отв. ред. А. В. Бондарко]. – [2-е изд.]. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 348 с.
9. Кочерган М. П. Теорія функціонально-семантичного поля і її застосування в зіставному мовознавстві / М. П. Кочерган // Мовознавство. – 2007. – № 4–5. – С. 13–19.
10. Дашвар Л. Мати все / Любо Дашвар. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2010. – 334 с.
11. Забужко О. Музей покинутих секретів [Електронний ресурс] / О. Забужко. – Режим доступу : <http://www.rulit.net/books/muzej-pokinutih-sekretiv-read-220483-1.html>.
12. Декамерон / [С. Андрухович, Любо Дереш, А. Дністровий та ін.]. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2010. – 318 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Batsevich F. S. Funktsional'no-onomasiologicheskaya tipologiya russkikh glagol'nykh predikatov [The Functional Onomasiological Typology of Russian Verbal Predicates] / F. S. Batsevych // Russkoe yazykoznanie [Russian Linguistics]. – 1991. – № 22. – S. 9–16.
2. Beloshapkova T. V. Kognitivno-diskursivnaya paradigma lingvisticheskogo znaniya : vzglyad na prirodu kategorii aspektual'nosti [The Cognitive Discursive Paradigm of the Linguistic Knowledge : the View on the Nature of the Aspectuality Category] / T. V. Beloshapkova // Vestnik universiteta RAO [Russian Educational Academy University Journal]. – 2008. – № 1. – Seriya 9. – S. 34–43.
3. Bondar O. I. Do vydeleniya kategoriyi stanovosti v suchasniy ukraiyins'kiy movi [To the Voice Category Separation in the Modern Ukrainian Language] / O. I. Bondar // Zapysky z ukraiyins'kogo movoznavstva [Notes on the Ukrainian Linguistics] / [vidp. red. O. I. Bondar]. – Odesa : Astroprint, 2009. – Vyp. 18. – S. 3–9.
4. Bondar O. I. Zasoby vyrazhennya funktsional'no-semantichnoyi kategoriyi stanovosti v ukraiyins'kiy movi [Expressive Means of the Functional Semantic Category of Voice in the Ukrainian Language] / O. I. Bondar // Filologichni doslidzhennya [Philological Researches] / [vidp. red. O. I. Bondar]. – Odesa : Astroprint, 2009. – S. 32–37.
5. Bondar O. I. Kognityvni sytuatsiyi i funktsional'no-semantichni kategoriyi u zv'yazku z problemoyu typologiyi predykativ / O. I. Bondar // Naukovyy visnyk Chernivets'kogo universytetu [Chernivtsi University Scientific Journal] / [vidp. red. B. I. Bunchuk]. – Chernivtsi : Ruta, 2007. – Vyp. 321–322. – S. 194–199.
6. Bondar O. I. Semantichna klasyfikatsiya predykativ na funktsional'no-kognityvnyi osnovi [The Semantic Classification of Predicates on the Functional Cognitive Basis] / O. I. Bondar // Movoznavstvo [Linguistics]. – 2009. – № 3–4. – S. 118–125.
7. Kal'ko M. I. Kategoriya aspektual'nosti v suchasniy ukraiyins'kiy literaturniy movi [The Aspectuality Category in the Modern Ukrainian Literary Language] : dys. ... doktora filol. nauk : 10.02.01 / M. I. Kal'ko. – Cherkasy, 2009. – 485 s.
8. Teoriya funktsional'noy grammatiki : Vvedenie. Aspektual'nost'. Vremennaya lokalizovannost'. Taksis [Functional Grammar Theory : Introduction. Aspectuality. Temporary Localization] / [otv. red. A. V. Bondarko]. – [2-e izd.]. – M. : Editorial URSS, 2001. – 348 s.

9. Kochergan M. P. Teoriya funktsional'no-semantychnogo polya i yiyi zastosuvannya v zistavnomu movoznavstvi [The Theory of the Functional Semantic Field and its Usage in the Comparative Linguistics] / M. P. Kochergan // Movoznavstvo [Linguistics]. – 2007. – № 4–5. – S. 13–19.
10. Dashvar L. Maty vse [To Have Everything] / Lyuko Dashvar. – Kharkiv : Klub simeynogo dozvillya, 2010. – 334 s.
11. Zabuzhko O. Muzey pokynutykh sekretiv [The Museum of the Lost Secrets] [Elektronnyy resurs] / O. Zabuzhko. – Rezhym dostupu : <http://www.rulit.net/books/muzej-pokynutih-sekretiv-read-220483-1.html>.
12. Dekameron [Decameron] / [S. Andrukhovych, Lyubko Deresh, A. Dnistrovyy ta in.]. –Kharkiv : Klub simeynogo dozvillya, 2010. – 318 s.

Матеріал надійшов до редакції 29.08.2014 р.

**Труба А. Н. Взаимодействие категорий состояния и аспектуальности на понятийном уровне
(уровень граничности / неграничности).**

Статья посвящена проблематике взаимодействия фундаментальных категорий состояния и аспектуальности на понятийном уровне. Проанализированы дифференциальные признаки категории состояния и аспектуальных категорий граничности / неграничности. Выявлен ряд особенностей взаимодействия этих категорий на понятийном уровне. Так, общим сегментом взаимодействия упомянутых категорий является абсолютная, эксплицитная, имплицитная и реальная границы с общими функциями гомогенности, вневременности или наследственности состояния, агентивности или неагентивности. Частично взаимодействуют потенциальная и относительная границы при обязательном наличии функций гомогенности и становости.

Ключевые слова: функционально-семантическое поле, функционально-семантическая категория, взаимодействие, граничность / неграничность.

**Truba G. M. The Interaction of Voice and Aspectuality Categories on the Conceptual Level
(the Level of Boundedness / Unboundedness).**

The article deals with the problems of the specificity of the interaction of fundamental categories of voice and aspectuality on the conceptual level. The study is conducted on the materials of works of the modern Ukrainian literature. The differential signs of the voice category and aspectual categories of boundedness / unboundedness are defined and analyzed. As a result of the study the range of peculiarities of the interaction of these categories on the conceptual level are detected. Thus, the common segment of the interaction of boundedness / unboundedness and voice categories is the absolute, explicit, implicit and real boundary with common functions of homogeneity, beyond-of-time or hereditary nature of the voice, agentive and non-agentive nature. The potential and the relative boundary partly interacts according to the compulsory condition of the presence of homogeneity and voice functions. In the correlation of the boundedness / unboundedness interaction with voice the considerable layer belongs to the boundary lexemes and syntaxemes (68 %), and unboundary lexemes and syntaxemes have the additional character (32 %). Imperfect makes the main influence on the interaction of the categories of voice and boundedness through the full correlation of their functions, however quantitatively this influence has no wide representation.

Key words: functional field, functional category, cooperation, limited / non-limited lexis.